

HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİ KALELERİNDEN RÂVENDÂN

Prof. Dr. İŞİN DEMİRKENT

XI.-XIII. yüzyıllarda İslâm-Haçlı çatışmalarında pek çok olayın yaşandığı Güneydoğu Anadolu'nun Râvendân kalesi, bugün sadece yalnızlığa değil, kaderine de terkedilmiş bulunuyor. Râvendân kalesine, Gaziantep'ten Kilis'e Burç kasabası üzerinden giden yol ile ulaşılmaktadır. Yol, Gaziantep'ten Burç'a kadar asfalt olup geri kalan kısmı stabilize edilmiştir. Kalenin Gaziantep'e uzaklığı 40 km.'dir. Kilis ilçesinin ise 24 km. kuzeybatısındadır.

Râvendân'ın adı şimdi Belenözü olmuştur ve Kilis ilçesine bağlıdır. Sadece kalesine Ravanda denilmektedir. 1990 Nüfus Sayımı'na göre, nüfusu 458 kişidir¹. Tarım İl Müdürlüğü ve Antep Fıstığı Araştırma Enstitüsü'nün verdiği bilgilere göre, Belenözü köyünün sulu olan aşağı kısmında sebze ekiliyor ve kısmen meyvecilik yapılıyor. Meyve olarak nar ağaçları çoğunlukta bulunuyor. Köyün taşlık ve kuru (susuz) olan bölgesinde buğday, arpa gibi tahıl ekilirken köyün daha yukarı ve yine susuz arazisinde antep fıstığı ve üzüm bağları bulunmaktadır. İklim. Gaziantep'te olduğu gibi kuru kara iklimi şeklindedir. Yazları sıcak, kışları ise kuru soğuk görülür.

Râvendân kalesi Belenözü köyünün yanında, Afrin çayının doğusunda, çevreyi görüş açısı geniş, yüksek konik bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Tepenin yamaçları her yönden diktir, rahat bir çıkışa imkân vermez. Kale, zirvedeki düzlükte kurulmuş olup, bu düzlük bir sur ile kuşatılmıştır. Sur, birbirinden farklı uzaklıkta köşeli veya yarım yuvarlak burçlarla bölünmüştür. Surun büyük kısmı yıkılmış ve toprakla örtülmüş haldedir. Kalenin giriş kapısı güneyde olup bunun zaman zaman tamir gördüğü yapı tarzından ve kullanılan malzemenin farklılığından anlaşılıyor. Kalenin içinde, doğu kısmında, ön tarafında merdivenler bulunan iki büyük su sarnıcı vardır. Sarnıçlardan gizli yolla Afrin çayına inilebildiği sanılmaktadır. Kuzey kısmında saray olması muhtemel bina kalıntısı bulunmaktadır.

¹ Genel Nüfus Sayımı (21.10.1990) Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, İli: 27-Gaziantep, s.7.

Resmî kayıtlara göre², Râvendân kalesi ile ilgili olarak şimdiye kadar hiç bir arkeolojik kazı yapılmamıştır. Bu sebeple kale ve çevresinin tarihinin ne kadar eskiye dayandığını söylemek, bugün için mümkün olmuyor.

Râvendân kalesi hakkında kaynakların verdiği en eski tarih XI. yüzyıla aittir. Gerek İslâm gerekse Lâtin kaynaklar bu kalenin varlığından ilk defa Haçlı Seferleri sırasında bahsetmektedirler. Kalenin adı bu kaynak eserlerde muhtelif şekillerde geçiyor: İslâmî eserlerde er-Râvendân (الراوندان)³, Haçlı kroniklerinde Ravendel⁴, Ravandel⁵ Ravenel⁶, ermenice yapıtlarda ise Aréventan⁷ şeklinde kaydedilmiş bulunan bu kalenin kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği belli değildir. Bununla beraber kalenin coğrafi konumu ve Afrin vadisine hâkimiyeti göz önüne alınacak olursa, burasının çok eski devirlerde de bölgede hâkimiyet kuranlar tarafından kullanılmış olabileceği, her hangi benzer bir ismin kaynaklarda

² *Gaziantep'in Tarihi, Arkeolojisi ve Müzesi*, hazırlayanlar: Faik Yurtseven ve Halil Yaşar, Gaziantep 1977, s. 65.

³ Bk. Yâkût er-Rûmî el-Hamavî, *Mu'cem el-Buldân*, nşr. F. Wüstenfeld, 6 cilt, Leipzig 1866-73, II, s. 741; Bahaeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdir es-Sultaniye ve'l-Mehâsin el-Yûsufiye*, nşr. C. Şayyâl, Kahire 1317 (1903), s. 57; İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, nşr. C.J.Tornberg, (Tıpkı basım) Beyrut 1966, XI, s. 155; ayn. mlf., *el-Tarih el-Bâhir fi'd-Devlet el-Atabekiye bi'l-Mausil*, nşr. A.A.Tuleymât, Kahire 1382 (1963), s. 103; İbn el-Adîm, *Bugyat al-Talab fi Tarih Halab*, (yazma) Süleymaniye Kitaplığı Ayasofya Müzesi Kitapları, No. 3036, nşr. F. Sezgin, Frankfurt 1986, s. 69 vd.; ayn. mlf., *Zubdet el-Haleb min Tarih Haleb*, nşr. S. Dahhân, Dimaşk 1951-68, II, s. 194, 303, III, s. 138, 152 vd., 201; Ebû Şâme, *Kitâb er-Ravzateyn fi Ahbâr ed-Devleteyn en-Nûriye ve's-Salâhiye*, nşr. M.Hilmi M.Ahmed, Kahire 1287-88, II, s. 23, 74; ayn. mlf., *Zeyl er-Ravzateyn*, nşr. Kahire 1947, s. 20, 145; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lak el-Hatîre fi zikr ümerâ es-Şam ve'l-Cezîre*, (yazma) Revan Köşkü, No. 1564, varak 137^b-139^a; ayn. mlf., *Siret el-Melik ez-Zâhir Baybars*, (yazma, 2. cilt) Edirne Selimiye Kütüphanesi, No. 1507, varak 232^b, 266^b, nşr. A. Hutait, *Die Geschichte des Sultans Baibars*, Wiesbaden 1983, s. 326, 358; İbn Vâsıl, *Mufarric el-Kurûb*, nşr. C. Şayyâl, Kahire 1953-72, III, s. 131, IV, s. 207; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhasar fi Tarih el-Beşer*, Kahire 1325, III, s. 23, 101, 137; ayn. mlf., *Takvim el-Buldân (Géographie D'Aboulfeda)*, nşr. M. Reinaud, Paris 1840, s. 50, 266, 267; İbn el-Furât, *Tarih (The History of Ibn al-Furat)*, nşr. H. el-Shamma, Basra 1969, IV/2, s. 225; el-Kalkaşandî, *Kitâb Subhül-'aşâ*, Kahire 1913, IV, s. 81, 121, 227.

⁴ Bk. Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux* (kısaltması *R.H.C., occ.*) cilt IV, III, 17-18, s. 351, terc. Hefele, H., *Albert von Aachen. Geschichte des ersten Kreuzzuges*, 2 cilt, Jena 1923, I, s. 108.

⁵ Bk. Albertus Aquensis, *R.H.C. occ.*, cilt IV, III, 31, s. 361, terc. Hefele, I, s. 124.

⁶ Bk. Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, *R.H.C., occ.*, cilt I, VII, 5, s. 283, terc. Kausler, E. ve R., *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem*, Stuttgart 1844², s. 158.

⁷ Bk. Urfalı Mateos, *R.H.C. Documents arméniennes*, I, s. 87.

yokluğuna rağmen, akla yakın gelmektedir. Bilinen en eski zamanda bölgeye Hititler sahip olmuşlardı. Ancak kale ve çevresinde henüz arkeolojik bir çalışma yapılmadığı için, kalenin o tarihlerdeki varlığı hakkında herhangi bir iddiada bulunmak olanaksızdır. Nitekim *The Lands of the Hittites* adlı eserinde J.Garstang, Afrin vadisine ayırdığı bölümde, yüksek bir tepe üzerinde etrafı üzüm bağları ve dut ağaçları ile çevrili bulunan Râvendân (Rowanduz)'ın ortaçağda yapılmış bir kale olduğunu yazmaktadır⁸. Ortaçağda ise İslâm fethine kadar bölgeye Bizans imparatorluğu sahipti. Ancak Bizans kaynaklarında kalenin adına rastlanmamaktadır. Hiç değilse, VI. yüzyılda imparator Büyük Iustinianus (527-565) zamanındaki büyük imar faaliyeti hakkında bir eser kaleme almış olan devrin tarihçisi Procopius'un *De Aedificiis*⁹ adlı kitabında sınırlarda inşa olunan veya tamir edilen kaleler arasında Râvendân'ın da zikredilmesi gerekirdi. Fakat ne Procopius'un, ne de sonraki Bizans yazarlarının eserlerinde bu kaleden bahis vardır.

VII. yüzyıl ortalarına doğru başlayan ve hızla yayılan İslâm fütuhâtı Suriye ve Elcezire'nin fethinden sonra Anadolu'da Toros dağlarına kadar ulaşmış, bu dağlar Bizans ile İslâm Devleti'nin sınırını oluşturmuştu. Bu sınırın güneyinde ve doğusunda kalan topraklar Avâsım ve Sugûr adı verilen askerî bölgeler olarak gelişmiş ve Bizans'a karşı taarruz ve müdafaa bakımından pek çok kale ile tahkim edilmişti. Ne var ki, bu kaleler arasında da Râvendân'a veya bu adı andıracak bir kayda rastlanmıyor¹⁰.

Ayrıca, X. yüzyılın ikinci yarısında Bizans'ın müslüman dünyasına karşı Doğu sınırında giriştiği büyük askerî harekât —imparator Nikephoros Phokas (963-969) ve imparator Ioannes Çimiskes (969-976)'in seferleri— dolayısıyla kaynaklarda hemen bütün sınır kaleleri ve müstahkem mevki-lerden bahsolunurken de, Râvendân'a benzer bir isim geçmemektedir. Hatta XI. yüzyıl boyunca iki taraf arasında devam eden sınır savaşlarında da zikrolunmaz. Bununla beraber, kalıntıları günümüze kadar gelmiş olan bu kalenin en geç XI. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş bir Bizans yapısı olduğu düşünülebilir¹¹. Burada kesin olan husus, Haçlı Seferleri başla-

⁸ Krş. Garstang, J., *The Lands of the Hittites*, London 1910, s. 9.

⁹ Procopius, *De Aedificiis*, nşr. Maltreto, Cl., *Procopii Caesariensis, Opera*, Venedig 1729.

¹⁰ İslâmî eserlerde er-Râvendân'ın adı ilk defa XII. yüzyıl olayları içinde geçmektedir. Her ne kadar Vâkîdî'nin *Fütuh eş-Şam* (II, s. 5 ve 11) adlı eserinde Revanât şeklinde kalenin adı kayıtlı ise de (krş. Konyalı, İ.H., *Kilis Tarihi*, İstanbul 1968 s. 49), bu Fütuh kitaplarının daha sonra XIII. yüzyılda kaleme alındığını ve orijinal olmadığını biliyoruz.

¹¹ *Gaziantep'in Tarihi, Arkeolojisi ve Müzesi* (aynı yer)'nde kalenin bir Bizans yapısı olduğu yazılıdır. Cl.Cahen (*La Syrie du Nord a l'Époque des Croisades et la Principauté Franque*

madan önce, kalenin varlığını kabul etmek zorunludur. Çünkü 1097 yılı sonlarında kale Haçlılar tarafından Türklerin elinden alınmıştı.

Buna göre Râvendân, Birinci Haçlı Seferi orduları 1097 yılı sonbaharında Antakya surları önüne geldiği ve şehri kuşattığı sırada henüz Türklerin elinde ve İbn el-Adîm'in kaydına göre de¹², Haleb meliki Rıdvan b. Tutuş'a ait bulunmaktaydı. Fakat kalenin Türklerin eline ne zaman geçtiği hakkında kaynaklarda her hangi bir kayıt bulamadık. Ancak burada gerçek ve önemli olan husus, Râvendân kalesinin 1097 yılının sonlarında varlığının ve Türklerin elinde bulunduğu bilinmesidir.

Râvendân hakkındaki ilk bilgiler Haçlı Seferlerini konu alan Lâtin kaynakları tarafından verilmiştir. Birinci Haçlı Seferi'nin en önemli kaynaklarından biri olan *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae* adını taşıyan eserinde Albertus Aquensis, Râvendân kalesinin Baudouin de Boulogne tarafından Türklerin elinden alındığını yazmaktadır¹³. Baudouin¹⁴, Birinci Haçlı Seferi'ne ağabeyi Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon'un yanında katılmıştı. Ailenin en küçük çocuğu olduğu için yurdunda malı mülkü, arazisi yoktu. Sefere dinî duygulardan ziyade Doğu'da kendisine bağımsız bir hâkimiyet kurmak gayesiyle çıkmıştı. Bu sebeple Anadolu'ya gelir gelmez bu konuda kendisine yardımcı olabilecek kimselerle ilişki kurmaya başlamış ve Haçlı ordusunun henüz İznik (Nicaea) önünde bulunduğu sırada tanıştığı ermeni Bagrat'ın¹⁵ tesiriyle Güneydoğu Anadolu'da, Urfa (Edessa)'da böyle bir imkânın gerçekleşebileceğini düşünmüştü. Bu düşünceyle Baudouin, Maraş (Germanikeia)'ta ana haçlı ordusundan 700 kişilik bir kuvvetle Urfa'ya gitmek üzere ayrılmış ve önce Fırat nehrinin batısında kalan bölgede Türklerin elinde bulunan kaleleri zaptetmeye başlamıştı. Fakat onun bu küçük kaleleri ele geçirmek için üç ay uğraşmak zorunda

d'Antioche, Paris 1940, s. 117 vd.) kalenin ilk inşasının XI. yüzyıla dayanmakla beraber, sonraları haçlılar ve Salaheddin tarafından tamamlandığı görüşündedir.

¹² Bk. *Bugye*, I, s. 329 vd.

¹³ Albertus Aquensis, IV, 6, s. 393, terc. Hefe, I, s. 172.

¹⁴ Baudouin de Boulogne'un Anadolu'daki faaliyeti, Urfa'ya gelişi ve burada ilk haçlı devletini kuruşu hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Ankara 1990, s. 1-74.

¹⁵ Bu ermeni reisinin adı kaynaklarda çeşitli şekillerde verilmektedir: Albertus Aquensis, (III, 17, s. 351, V, 14, s. 441, terc. Hefe, I, s. 108, 243) Pancracius, Pancratius, Pancras, şeklinde yazmıştır. Willermus Tyrensis (aynı yer) Bagrat'ın Rabân ve Keysun hâkimi Goğ-Vasil'in kardeşi olduğunu söyler.

kaldığı anlaşılıyor¹⁶. Çünkü Türkler sayıca az olmalarına ve hristiyan halkın ihanetine rağmen, yurt edinmeye çalıştıkları bu topraklardan kolayca uzaklaştırılmıyorlardı. Nihayet Baudouin, Bagrat ile yine Lâtin kaynaklarında adları Fer ve Nicusus olarak geçen¹⁷ diğer ermeni reislerinin yardımlarıyla önce Tell-Bâşir (Turbessel)'i sonra Râvendân'ı zaptedebildi; Tell-Bâşir'i Fer'e, Râvendân kalesinin kumandanlığını da Bagrat'a vererek onların yardımlarını mükâfatlandırdı.

Ne var ki, kısa bir süre sonra Baudouin'in Bagrat ile arası bozuldu. Bagrat askerî idaresi kendisine verilen Râvendân'a oğlunu vekil bırakmış ve ona, buraya haçlıları sokmamasını tembih etmişti. Bagrat'ın bu davranışı, Râvendân kalesinin çok sarp olmasına güvenerek burada kendisine bağımsız bir hâkimiyet kurmak istediğini gösterir. Herhalde Bagrat Baudouin'in Türklerden alınan araziye ermenilere bırakmak yerine kesinlikle kendi hâkimiyeti altına almak arzusunda olduğunu anlamış olmalıdır. Bu sebeple, belki de Baudouin'den kurtulmak için Râvendân'ın güvenilir bir sığınak olacağını düşünmüştü. Albertus Aquensis'in ifadesine göre, Baudouin, Bagrat'ın bu niyetini öğrenince onu derhal tutuklatmış ve Râvendân'a bir haçlı birliği sokmasını istemişti. Bagrat bu isteğe önce inatla karşı koymuş, hatta yapılan işkencelere bile dayanmıştı. Ama sonunda ölümle tehdit edilince boyun eğmiş ve oğluna ermeni reisi Fer ile bir mektup göndererek kaleyi haçlılara teslim etmesini bildirmişti. Sonuçta Râvendân'a bir haçlı garnizonu yerleştiren Baudouin, kalenin hâkimiyetini eline almış, Bagrat da haçlı karargâhından kovulmuştu.

Fırat'ın batısındaki kaleleri ele geçirmek maksadıyla bu bölgede üç aydan fazla kalmış bulunan Baudouin, nihayet 6 Şubat 1098'de Urfa'ya gidebilmiş ve kısa bir süre sonra şehrin ermeni hâkimi Thoros'un¹⁸ tertip-

¹⁶ Çağdaş batılı haçlı tarihçilerinin iddia ettiği gibi, ancak pek az bir gayret göstermekle Baudouin'in bu işi başaramadığı aksine bu küçük bölgeyi ele geçirebilmek için en azından üç ay uğraşmak zorunda kaldığı kaynakların verdikleri bilgilerden açıkça belli olmaktadır. Bu bilgilere göre, Baudouin de Boulogne 20 Ekim 1097'de Maraş'ta ana haçlı ordusundan ayrılarak Fırat'ın batısındaki bölgeye gelmiş ve ancak 6 Şubat 1098'de Urfa'ya gidebilmişti.

¹⁷ Albertus Aquensis (III, 18, s. 351, terc. Hefe, I, s. 109) Fer'in Tell-Bâşir hâkimi -praepositus- olduğunu, Nicusus'un ise bu şehir yakınlarında şatolara ve büyük müstahkem mevkilere sahip bulunduğunu kaydeder. Tell-Bâşir'de Baudouin'in gelmesinden önce bir Türk garnizonunun bulunduğu yine aynı kaynak tarafından bildirildiğine göre, Fer'in buradaki mevkii ancak yerli hristiyan halkın reisliği anlamına alınabilir.

¹⁸ Urfa hâkimi Thoros'un Baudouin ile teması ve Baudouin'in Urfa'ya nasıl hâkim olduğu hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 17-22, 25-28, 30-36.

lenen bir suikast sonunda ortadan kaldırılmasıyla hâkimiyeti eline geçirerek burada ilk haçlı kontluğunu (10 Mart 1098) kurmuştu. Tabiatıyla Fırat'ın batısında zaptetmiş olduğu kaleler de kontluğa bağlanmıştı. Böylece Râvendân kalesi de Urfa kontluğunun batı bölgesindeki en uc ve en önemli savunma noktalarından biri durumuna gelmişti.

Bu tarihte kale, Urfa'yı Antakya'ya bağlayan yol üzerinde, Afrin vadisinde önemli bir geçit yeri durumundaydı. Urfa'dan Antakya'ya giden yol Fırat nehrinin batısında Sâcûr (bugün Sacir suyu) ırmağını aşarak Tell-Bâşir üzerinden Kuvayk (bugün Balık suyu) nehrinin batı kolu Sînâb (bugün Sinnep suyu)'a kadar uzayan oldukça düz ve yüksek bir havzadan geçmekteydi. Burada ulaşım kolaydı. Buna karşılık Sînâb suyunun batısındaki arazi Afrin nehri vadisine kadar, kuzeyden güneye doğru uzanan Cabrî (bugün Hayberi) dağının yüksek tepeleriyle kesilmiş olduğundan, yol bu dağ tepelerini kuzeyde ve güneyde ancak iki geçit vasıtasıyla aşmaktaydı. Kuzeydeki geçit Burc er-Rassâs (Turris Plumbea) kalesi tarafından gözleniyordu. Güneydeki geçit ise, önceleri Hısn Sînâb adındaki bir Bizans kalesi ile korunmaktaydı. Fakat bu kalenin batısında inşa olunan Râvendân ile zaman içinde önemini kaybetmiş ve bundan sonra geçidin kontrolünü Râvendân üstlenmişti. Yol, buradan Afrin vadisi boyunca güneye inmekte ve Hârim'in kuzeyinden geçerek Antakya'ya ulaşmaktaydı¹⁹.

Baudouin de Boulogne'un Urfa'da iki yıl (1098-1100) süren hâkimiyeti sırasında vuku bulan olaylar arasında Râvendân'ın adı kaynaklarda, Antakya'da çıkan salgın hastalık dolayısıyla bir defa daha geçmektedir. Antakya'nın haçlılar tarafından zaptından (3 Haziran 1098) sonra Temmuz ayında şehirde çıkan tifüs salgını pek çok kişinin ölümüne sebep olmuştu. Salgın hastalık şehre yayılınca, hemen bütün haçlı reisleri canlarını kurtarmak maksadıyla Antakya'yı terkederek civar bölgelere kaçmışlardı. Albertus'un kaydına göre²⁰, bu sebeple Godefroi de Bouillon da, Urfa kontu olmuş bulunan kardeşi Baudouin'in geçici olarak kendisine verdiği Tell-Bâşir ve Râvendân şehirlerine giderek bir süre bu bölgede kalmıştı.

¹⁹ Yol ve bölgenin coğrafi konumu için krş. Cahen, *ayn. esr.*, s. 117 vd.; Elisséeff, N., *Nûr ad-Dîn, un grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569 H./1118-1174)*, Damas 1967, I, s. 183.

²⁰ Albertus Aquensis, V, 4, s. 435, 13, s. 440 vd., terc. Hefe, I, s. 234. Ayrıca bk: Raimundus Aguilers, *R.H.C. occ.*, XIII, s. 262, Krş. Röhricht, R., *Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, Innsbruck 1901, s. 157; Runciman, St., *A History of the Crusades*, Penguin Books 1965, I, s. 254 vd., türkçe terc. Işiltan, F., *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1986, I, s. 196.

Bundan sonra Râvendân hakkındaki ilk kayıt 1101/1102 yılına aittir. Baudouin de Boulogne ağabeyi Godefroi de Bouillon'un ölümünden (18 Temmuz 1100) sonra onun yerine kral olmak üzere 1100 yılı sonbaharında Kudüs'e giderken, Urfa kontluğunun idaresini kuzeni Baudouin du Bourg'a bırakmıştı²¹. Böylece kontluğun diğer kaleleri gibi Râvendân da Baudouin du Bourg'un hâkimiyetine geçmiş oldu. Baudouin du Bourg ise, 1101/1102 yılında doğuya gelen ve kahramanlığı ile tanınmış olan teyzesinin oğlu Joscelin de Courtenay'ı²² hizmetine alarak, ona kontluğunun Fırat'ın batısında kalan bölgesini iktâ olarak verince, merkez Tell-Bâşir olmak üzere bu bölgedeki Dülük, Ayntâb, Râvendân, Kûrus gibi önemli kalelerin idaresi de Joscelin'e geçti²³.

Tabiatıyla bu kaleler ayrı ayrı kumandanların yönetimine verilerek idare olunmaktaydı. Albertus Aquensis²⁴ ve Urfalı Mateos'un²⁵ daha sonraki yıllar için verdikleri bilgilerden Râvendân kalesinin yönetimine yeniden Bagrat'ın sahip olmuş bulunduğunu anlıyoruz. Fakat onun Râvendân'a kesin olarak hangi tarihte sahip olduğu kaynaklarda açık olarak belirtilmemiştir. Bununla beraber 1100 yılından sonra Baudouin du Bourg tarafından verilmiş olabilir. Belki de, ermenilerle daha yakın ilişki içinde bulunan Joscelin, kendi sorumluluğu altında bulunan bölgedeki Râvendân kalesinin idaresini Bagrat'a bırakmıştı. Bagrat'ın buradaki idaresinin 1117 yılına kadar devam ettiğini göreceğiz.

1104 yılına kadar Râvendân, çevredeki diğer kaleler gibi bölgenin sahibi Joscelin'e bağlı kaldı. Fakat bu yıl Urfa ve Antakya haçlı devletlerinin müslüman dünyası aleyhine sınırlarını doğuya doğru daha fazla genişletmek umuduyla giriştikleri sefer, Artuklu emîri Sökmen ve Musul valisi

²¹ Bk. Albertus Aquensis, VII, 31, s. 527, terc. Hefe, II, s. 31 vd. Krş. Grousset, R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, Paris 1934-36, I, s. 207; Runciman, St., *ayn. esr.*, I, s. 322, türkçe terc. Işıltan, F., *ayn. esr.*, I, s. 250; Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 70 vd.

²² Krş. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 82. Joscelin de Courtenay için ayrıca bk. Nicholson, R.L., *Joscelyn I, Prince of Edessa*, Illinois Studies in the Social Sciences (XXXIV, No. 4), Urbana 1954.

²³ Willermus Tyrensis, X, 24, s. 437, terc. Kausler, s. 249. Krş. Demirkent, I., *ayn. esr.*, aynı yer.

²⁴ Albertus Aquensis, XI, 40, s. 682, terc. Hefe, II, s. 241.

²⁵ Urfalı Mateos, terc. Andreasyan, H., *Urfalı Mateos Vekaynâmesi (952-1136) ve papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Ankara 1962, T.T.K. yayınlarından II. seri, No. 21), CCXXIV, s. 260.

Çökürmüş'ün Türk birlikleri karşısında 7 Mayıs 1104 tarihinde yapılan Harran savaşında²⁶ uğradıkları kesin yenilgi ile son buldu. Bu savaşta özellikle Urfa ordusu mahvolmuş, Baudouin ve Joscelin de Türklere esir düşmüşlerdi. Bu durumda Antakya prinkepsi Bohemund Urfa kontluğunun idaresini geçici olarak üzerine almış ve yeğeni Tankred'i bu iş ile görevlendirerek Urfa'da bırakmıştı. Fakat Bohemund Türk taarruzlarına karşı Antakya'nın da geleceğini tehlikede görerek yeni kuvvetler toplamak gayesiyle daha aynı yılın sonbaharında Avrupa'ya gidince, Tankred Urfa'nın idaresini kuzeni Richard de Salerne'e devrederek Antakya'ya dönmüştü. Böylece 1108 yılında Joscelin ve Baudouin'in Türk esaretinden kurtuluşlarına kadar Râvendân'ın, gevşek bağlarla da olsa, Urfa kontluğunun bütün diğer mütahkem mevkileri gibi, 1104-1108 yılları arasında Richard de Salerne'in hâkimiyetinde kaldığı düşünülebilir²⁷.

Bundan sonra Râvendân için kaynaklardaki kayıt 1108 yılına aittir. Urfalı Mateos²⁸, Fulcherius Carnotensis²⁹ ve ona dayanarak Willermus Tyrensis'in³⁰ bu konuda verdikleri bilgiler tafsilâtlı ve hemen hemen birbirine uygundur. Bu kaynaklar Urfa kontu Baudouin du Bourg'un Türk esaretinden kurtulduktan sonra Antakya'ya gittiğini, fakat Tankred'in ona Urfa'ya girmeyi yasakladığını, bunun üzerine Baudouin'in Joscelin ile birlikte Rabân ermeni reisi Goğ-Vasil'in³¹ yanına giderek yardım aldığını, Tankred ile aralarında çıkan anlaşmazlığın savaşla neticelendiğini ve Tell-Bâşir yakınında yapılan savaşta yenilen Baudouin'in kaçarak Râvendân'a sığındığını kaydetmektedirler. Onun bu şekildeki davranışı, kanaatimizce, yukarıda belirttiğimiz gibi, Râvendân'a yeniden sahip olmuş bulunduğunu ileri sürdüğümüz Bagrat ile Baudouin arasında iyi ilişkiler bulunduğunu gösteren bir kanıttır.

Râvendân ile ilgili bundan sonraki haber 1111 yılı olayları içinde geçmektedir. Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar (1105-1118)'in em-

²⁶ Harran savaşı hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 87-99.

²⁷ Krş. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 99-119.

²⁸ Urfalı Mateos, CXCIX, s. 234 vd.

²⁹ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem pregrinantium*, R.H.C. occ., cilt III, II, 28, s. 410, terc. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s. 180.

³⁰ Willermus Tyrensis, XI, 8, s. 464 vd., terc. Kausler, s. 263 vd.

³¹ Goğ-Vasil, Rabân ve Keysun hâkimi idi. Willermus Tyrensis'e göre (bk. yukarıda n. 15). Goğ-Vasil ile Râvendân sahibi Bagrat kardeş idiler. Krş. Chalandon, F., *Les Commènes*, Paris 1912, II, s. 98-102; Demirkent, I., *ayn. esr.*, indeks.

riyle Musul valisi Mevdud³² ikinci defa haçlılara karşı sefere çıkmıştı. Mevdud'un 1111 yılındaki bu seferi gerek islâm, gerekse yerli ve haçlı kaynaklar tarafından geniş bir şekilde anlatılmaktadır³³. Kaynakların kayıtlarını özetleyecek olursak, sefer bir yıl önceki gibi önce Urfa kontluğu arazisine yapılmış, Tell-Bâşir 28 Temmuz - 22 Ağustos tarihleri arasında 26 gün kuşatılmış³⁴ ve sonra hedef doğrudan doğruya Suriye olmuştu. Mevdud'un ordusuna burada Dımaşk birliklerinin başında atabek Tuğtekin de katılmıştı. Elcezire ve Suriye müslüman kuvvetleri tarafından Şeyzer bölgesinde tehdit edilen Antakya prinkepsi Tankred, bu durumda Kudüs kralını, Trablus ve Urfa kontlarını yardımına çağırılmıştı. Lâtin tarih yazarı Albertus Aquensis eserinde Tankred'e yardıma gelenlerin uzun bir listesini vermektedir³⁵. Özellikle Antakya bölgesindeki hemen her müstahkem mevki kumandanının adını kaydettiği listesinde Urfa bölgesinden kont Baudouin du Bourg, Tell-Bâşir senyörü Joscelin de Courtenay, Seruc kumandanı Paganus ve Râvendân sahibi Bagrat'ın da bu yardım çağrısına uyararak koşup gelenler arasında bulduklarını kaydetmiştir. Bu kaydın ve olayın bizim için önemli olan tarafı, Râvendân'a hâlâ Bagrat'ın sahip olduğunu ve onun gerek Urfa kontu Baudouin du Bourg, gerekse Antakya prinkepsi Tankred ile iyi ilişkiler içinde bulunduğunu göstermesidir.

Urfalı Mateos'un ifadesine göre³⁶, Râvendân 1117 yılına kadar Bagrat'ın idaresinde kaldı. Fakat 1117 yılında Baudouin du Bourg, Musul valisi Mevdud'un arka arkaya yaptığı seferler sonunda kontluğunun doğu arazisinde uğradığı zararı, Fırat'ın batısında bağımsız veya yarı bağımsız şekilde ermenilerin elinde bulunan arazi ve kaleleri zorla ele geçirmek³⁷ ve bunları doğrudan kontluğa bağlamak suretiyle telâfiye çalıştı. Böylece Fı-

³² Altuntekin'in oğlu. Musul valisi atabek Mevdud hakkında bk. Fink, H.S., *Mawdüd I. of Mosul, Precursor of Saladin, Muslim World*, XLIII, 1953, s. 18-27; Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 123-163; Alptekin, C., *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul 1985, indeks.

³³ İbn el-Kalânisi, *Zeyl Tarih Dımaşk*, nşr. Amedroz, H.F., Beyrut 1908, s. 174; İbn el-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 340; İbn el-Adım, *Zubde*, II, s. 158; Urfalı Mateos, CCVI, s. 242 vd.; Ebu'l-Ferec, II, s. 351; Albertus Aquensis, XI, 36-37, s. 680 vd., terc. Hefe, II, s. 238 vd.; Fulcherius Carnotensis, II, 45, s. 423, terc. Ryan, s. 201.

³⁴ Krş. Demirkent, I., *ayn. esr.*, s. 144.

³⁵ Bk. Albertus Aquensis, XI, 40, s. 682 vd., terc. Hefe, II, s. 241 vd. Krş. Röhrich, R., *Die Geschichte des Königreichs Jerusalem*, Innsbruck 1898, I, s. 91 n.9.

³⁶ Urfalı Mateos, CCXXIV, s. 260.

³⁷ Bk. Urfalı Mateos, CCXXI, CCXXII, s.258, CCXXIII, s. 259, CCXXIV, s. 259 vdd. Olayların görgü şahidi olan Urfalı yazar, Baudouin du Bourg'un ve haçlıların ermeni-

rat'ın batısındaki bölgede bulunan Rabân, Birecik, Râvendân gibi bir çok kale, mahalli ermeni hâkimiyetlerine son verilerek Urfa kontluğuna ilhak olundu.

1118 yılında ise bu defa kont Baudouin du Bourg, Baudouin I.'in ölümünden sonra Kudüs krallığına seçilince, Urfa kontluğunun idaresini vekâleten Birecik hâkimi Galeran du Puiset'ye³⁸ bıraktı. Fakat gittikçe baskısını arttıran Türk hücumları —özellikle Mardin Artuklu emîri İlgazi'nin Urfa ve Antakya'yı hedef alan seferleri— karşısında Urfa kontluğunun idaresi yeniden bölgeyi iyi tanıyan Joscelin de Courtenay'e verildi (1119)³⁹. Böylece kontluğun bütün şehir ve kaleleri gibi Râvendân da tekrar Joscelin'in hâkimiyetine geçti. Joscelin 1119'dan 1131 yılında ölümüne kadar Urfa kontluğunun arazisini önemli bir kayba uğramadan Türk taarruzlarına karşı savunabildi. Bu yıllar arasında vuku bulan olaylar içinde Râvendân'ın adı sadece bir defa müslüman tarihçi İbn el-Adîm tarafından zikrolunmuştur. Onun kaydına göre⁴⁰, Joscelin Urfa'ya geldikten hemen sonra müslümanlara karşı iki akın tertiplemiş, etrafı yağmalayarak bir çok esir almıştı. İbn el-Adîm bundan sonra Joscelin'in Fırat'ı geçmiş olan bir Türkmen grubunu Râvendân'a kadar takip ettiğini, fakat bunlar tarafın-

lere yaptıkları zulümleri acıklı bir dille anlatmaktadır: "... Bir çok güzide prensler işkence altında ve hapiste öldürüldüler. Bunların bir çoğunun gözleri çıkarıldı, bazılarının da elleri, burunları ve tenasül aletlerini kestiler, bazılarını da çarşıya gerdiler. Onlar masum çocukları, babalarına karşı duydukları nefretten dolayı cezalandırdılar. Onlar bu müthiş işkenceleri, bu ermenilere, hazinelerini meydana çıkartmak için icra ettiler..... Onların yaptıkları diğer bir çok haksızlıkları yazmak istedimse de onların hâkimiyeti altında bulunduğum için buna cesaret edemedim".

³⁸ Galeran du Puiset, Baudouin du Bourg'un teyzesinin oğlu idi. 1108 yılından sonra doğuya gelmiş ve kuzeni Urfa kontu Baudouin du Bourg'un hizmetine girmişti. Adı ilk defa 1117 yılında Birecik'in Baudouin tarafından ermeni Apılgarip'in elinden alınışı olayında geçer. 1122 yılında Artuklu beyi Belek tarafından Joscelin ile birlikte esir alınarak Harput'ta hapse atıldı. Kesin olmamakla beraber esarete Artuklu emiri Timurtaş tarafından öldürülmüştür, krş. Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987, s. 58 n. 245. Galeran ve ailesi hakkında ayrıca bk. La Monte, J.L., *The Lords of Le Puiset on the Crusades, Speculum*, XVII (1942), s. 100-118.

³⁹ Urfa kontu Baudouin du Bourg ile arası bozulan ve 1113 yılında Tell-Bâşir senyörlüğü mevkiinden uzaklaştırılan Joscelin de Courtenay, Kudüs kralı Baudouin I.'in yanına gitmiş ve Galilaea prinkepsliği göreviyle onun hizmetine girmişti. İki akraba arasındaki dargınlık ve Joscelin'in yeniden Urfa bölgesine dönüşü hakkında bk. Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, s. 152 vdd. ve ayn. mlf., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, s. 14 vdd.

⁴⁰ İbn el-Adîm, *Żubde*, II, s. 194.

dan bozguna uğratarak franklardan bir kısmının öldürüldüğünü kaydetmiştir⁴¹.

Joscelin de Courtenay'in 1131 sonbaharında ölümünden sonra yerini alan oğlu Joscelin II. (1131-1150) zamanında Musul valisi atabek İmâdeddin Zengi'nin yaptığı taarruzlar sonunda, kontluğun doğu bölgesindeki bir çok kale Türklerin eline geçti. Zengi'nin bir ay süren kuşatmadan sonra 24 Aralık 1144'de Urfa'yı fethi ise, Urfa kontluğuna fiilen son verdi. Bununla beraber Joscelin II. Fırat'ın batısında Tell-Bâşir merkez olmak üzere, aralarında Râvendân'ın da bulunduğu birkaç kaleyi elinde tutabildi. Ancak onun bu bölgedeki hâkimiyeti de fazla sürmedi.

1146 yılında atabek İmâdeddin Zengi ölmüş, mirası iki oğlu arasında, Seyfeddin Gazi Musul'da, Nureddin Mahmud Haleb'de hüküm sürmek üzere, ikiye bölünmüştü. Nureddin Mahmud da babası gibi, haçlılara karşı mücadeleye devam ederek Joscelin II.'in elinde kalan arazi ve kaleleri ele geçirmek için savaşı sürdürdü. 1150 ilkbaharında Joscelin II. gittikçe zorlaşan durumunu görüşmek üzere Antakya'ya giderken, yolda bir Türkmen grubu tarafından yakalandı ve bunu haber alan Nureddin'in gönderdiği bir birliğe teslim edilerek Haleb'de zindana atıldı⁴². Böylece Urfa kontluğundan geriye kalmış bu arazi, şimdi sahipsiz duruma düşmüştü. Haçlılar için, Haleb hükümdarı Nureddin Mahmud'un ve Anadolu Selçuklu sultanı Mesud (1116-1155)'un taarruzlarına karşı bölgeyi savunmak hemen hemen imkânsız hale geldiğinden, Bizans imparatoru Manuel Komnenos (1143-1180)'un bu araziye satın almak üzere yaptığı teklifi kabul ederek, imparatora satmaktan başka çareleri kalmamıştı. Sonuçta Tell-Bâşir, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülük ve Râvendân kaleleri Joscelin II.'in hanımı Beatrice tarafından miktarını bilemediğimiz torbalar dolusu altın karşılığında Bizans'ın Kilikya'daki valisi Thomas'a teslim edildi⁴³. Ama bölgenin Bizans'a intikali, buraya yapılan Türk hücumlarını durdurmadı.

⁴¹ İbn el-Adîm'in bu ifadesi biraz anlamsızdır. Türkmen grubunun Râvendân'a doğru çekilmesi pek mantıklı görünmüyor. Çünkü burası bütün bölgeyle birlikte 1098 yılından beri haçlılara ait bulunmaktaydı. Cahen (*ayn. esr.*, s. 290 vd.) İbn el-Furât'a dayanarak olayı açıklamaya çalışmışsa da, hikâye anlaşılmaz, içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

⁴² Urfa kontu Joscelin II. esarete 9 yıl yaşadı ve 1159'da Haleb'de zindanda öldü. Bunun için bk. Nicholson, R.L., *Joscelyn III and the Fall of the Crusader States (1134-1199)*, Leiden 1973, s. 21.

⁴³ İmparator Manuel Komnenos'un bu altı kaleyi para mukabili almak istemesi Bizans devletinin bu bölgeyi elinde tutacağından emin olduğu anlamına gelmez. Manuel

1151 ilkbaharında Haleb hükümdarı Nureddin Mahmud, Anadolu Selçuklu sultanı Mesud ve Mardin Artuklu emîri Hüsameddin Timurtaş Bizans garnizonlarına hücum ederek bu kaleleri ele geçirip paylaşırlarken, bölgedeki diğer küçük kaleleri de zaptettiler⁴⁴. Sultan Mesud Ayntâb ve Dülük'e, Timurtaş Samsat ve Birecik'e sahip olurken, Nureddin Mahmud Râvendân, Kûrus, Burc er-Rassâs ve Tell-Bâşir'i eline geçirdi. Böylece 1097-1151 yılları arasında 54 sene haçlıların hâkimiyeti altında kalmış olan Râvendân kalesi yeniden Türk dünyasına kazanılmıştı.

İslâm kaynakları bu tarihten itibaren Râvendân'ı Haleb vilâyetine bağlı bir kale olarak zikretmektedirler. Râvendân kalesinin yeri ve özellikleri hakkında en geniş bilgiyi İbn el-Adîm vermektedir. İbn el-Adîm *Bugyet'üt Taleb fi Tarih Haleb* adlı eserinde Râvendân'ı "Tek ve yüksek bir dağın üzerinde mancınığın hükmedemeyeceği, okun işleyemeyeceği bir yerde metin bir kaledir. Dağın eteğinde küçük bir dış suru da vardır. Bu (Râvendân), kalelerin en sağlamlarından ve yeri en güzel olanlarından. Kuzey ve batı tarafından kaleyi hendek gibi bir vadi sarar, bir de nehir akar"⁴⁵ diye tarif ettikten sonra kendisinin buraya bizzat gittiğini, kaleye at üstünde çıktığını, fakat kalenin yüksekliği dolayısıyla yolun dar ve dik, bu sebeple de çıkışın çok zor olduğunu kaydetmiştir. İbn el-Adîm bundan sonra Müeyyedüdevle Usame b. Mürşid b. Ali b. Munkiz'den naklen Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Kurtubî'den duyduğu Râvendân'ın tarihi ile ilgili Haleb meliki Rıdvân b. Tâcüddevle (1095-1113) zamanına ait bir haberi aktarmaktadır. Ancak yukarıda verdiğimiz bilgiyi içeren metnin kenarına ilâve olarak yazılmış olan —Râvendân'da bulunan haçlılarla ilgili— bu haber, ne yazık ki birbiriyle uyum sağlamayan cümlelerden ibaret olup anlamı karışıktır. İzzeddin İbn Şeddâd, İbn el-Adîm'in Râvendân hakkında verdiği bu bilgiyi *el-A'lâk el-Hatire fi zıkr ümera eş-Şam ve'l-Cezîre* adlı eserine aynen almıştır⁴⁶. Ebu'l-Fidâ ise *Takvim el-Buldân*

Kommenos her halde ilerdeki gelişmeler içinde Türklere karşı giriştiği mücadeleyi kazandığı takdirde, haçlılara karşı Antakya ve Urfa ile birlikte bu bölge üzerindeki iddiasını da perçinlemek arzusunda idi. Manuel, 1176 yılında Myriokephalon'da Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II.'in ordusu karşısında perişan olup büyük bir mağlubiyete uğrayınca yada hep Türkleri Anadolu'dan atmak hayalleri içindeydi.

⁴⁴ Zaptedilen bu kalelerin adları İbn el-Esir (*el-Kâmil*, XI, s. 155) tarafından tek tek kaydedilmiştir.

⁴⁵ Bk. s. 329 vd.

⁴⁶ Bk. Varak 137^b-138^a.

adlı coğrafya kitabında Râvendân için şöyle yazmaktadır⁴⁷: "... Râvendân, Haleb'e bağlı ve Kınnesrîn sınırları içindedir. Yüksek beyaz bir tepede bulunan sağlam yapılı bir kaledir. Kaynakları, bahçeleri ve güzel bir vadi-de meyve ağaçları vardır. Aşağı bölümünden Afrin nehri geçer."

Râvendân, 1151 yılından sonra Haleb'e bağlı bir kale olarak Nured-din Mahmud'un hâkimiyetinde kaldı. Burada, bu devre ait ilgi çekici bir olaya dokunmadan geçemeyeceğiz. Olay, bütün haçlı saferlerinin en ünlü şahsiyetlerinden, ancak gerek müslüman ve gerekse hristiyan yazarlar tarafından yaptıkları büyük tepki ile kaydedilmiş olan Renaud de Châtillon'un esaretine aittir⁴⁸. Müslüman, lâtin, yerli süryânî ve ermeni kaynaklara aksetmiş olan bu olay için verilen bilgilerde⁴⁹, her ne kadar Râvendân'ın adı doğrudan doğruya zikredilmemekte ise de, olayın —merkezi Râvendân olan— el-Cûma⁵⁰ bölgesinde cereyan etmiş olduğu kayd edilmiştir. Kaynakların hemen pek az fark gösteren birbirine uygun rivayetlerini özetleyecek olursak, Antakya prinkepsi Renaud de Châtillon 1160 yılı⁵¹ sonbaharında müslümanların her yıl olduğu gibi hayvan sürülerini Antitoros dağlarından Fırat ovasına indirişleri sırasında Afrin vadisinde bunlara saldırarak pek çok deve, sığır ve at ele geçirmişti. Renaud'un giriştiği bu yağma akınından⁵² zamanında haberdar olan Nureddin'in Haleb valisi Mecdeddin ed-Dâye onun dönüş yolunu kesmek üzere el-Cûma bölgesindeki bu vadide pusu kurmuş ve 23 Kasım günü yapılan çarpışma-

⁴⁷ nşr. Reinaud, M., s. 267. Ayrıca bk. Le Strange, G., *Palestine Under the Moslems*, Beirut 1965, s. 60, 520.

⁴⁸ Ufak bir hatırlatma olarak bu adamın ermenilerle iştirak halinde Kıbrıs'ı soyup soğana çevirdiğini, Aylâ'da hazırladığı bir filo ile hatta Mekke'yi tehdit etmeye çalıştığını ve uzun esaretinden sonra hâkimiyetine geçen Kerak kalesinden Arabistan-Suriye ticaret yolunu şekavetle doldurduğunu ve Hittin savaşında esir düştükten sonra, kendisini eliyle öldürmeye yemin etmiş bulunan sultan Salaheddin tarafından idam olunduğunu belirtebiliriz.

⁴⁹ İbn el-Adîm, *Zubde*, II, s. 313 vd.; Willermus Tyrensis, XVIII, 28, s. 868 vd., terc. Kausler, s. 493. Anonim Süryânî, terc. Tritton, A.S., *The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle*, J.R.A.S., 1933, s. 303; Süryânî Mikhail, terc. Andreasyan, H., *Süryânî Keşiş Mihailin Vekayinâmesi* (T.T.K. henüz neşredilmedi), s. 189; Urfalı Mateos, CCLXXXI, s. 332 vd.

⁵⁰ Willermus (aynı yer)'da bu yer adı *Cummi* şeklinde yazılıdır.

⁵¹ Tarih, Willermus (aynı yer)'un kaydına göredir; krş. Röhricht, R., *ayn. eser.*, I, s. 305; Elisséeff, *ayn. eser.*, II, s. 553. İbn el-Adîm (aynı yer) ve Urfalı Mateos (aynı yer) 1161 yılını veriyorlar. Süryânî kaynakların verdikleri kronoloji karışıkır.

⁵² Urfalı Mateos (aynı yer) Renaud'nun bu yağma akını sırasında Aleks'in memleketine (!) taarruz ettiğini ve Dzov (!) denilen müstahkem mevkie kadar ilerlediğini, Willermus (aynı yer) ise, onun Keysun ve Maraş'a kadar gittiğini kaydetmişlerdir.

da Renaud'yu bütün maiyeti ile birlikte esir ederek⁵³ hayatının 16 yılını zindanında geçireceği Haleb'e götürmüştü. Bu olayın konumuzla ilgisi çarpışmanın ve Renaud'nun esir alınmasının Râvendân yakınında⁵⁴ vukur bulmuş olmasıdır. Çünkü coğrafi dağlık konumu bakımından Râvendân ve civarı tuzaklar kurarak, sayıca fazla da olsa, bir düşman birliğini pusuya düşürüp mağlup etmek için çok uygun bir bölgeydi. Bu sebeple, olayın el-Cûma bölgesinde, yukarı Afrin vadisinde ve Râvendân civarında cereyan ettiğini düşünmek, her halde yanlış olmayacaktır.

Nureddin Mahmud 15 Mayıs 1174'de ölünce, yerine henüz 11 yaşında bulunan oğlu el-Melik es-Salih İsmail (1174-1181) geçti ve Haleb hükümdarı sıfatıyla bütün ülkeye sahip oldu. Fakat kısa bir zaman içinde, babasının Mısır valisi olan Salaheddin Eyyubî ile arası bozuldu ve ülkesinin büyük kısmı Salaheddin'in eline geçti. 1176 yılında Salaheddin Bizâa, Menbic ve Azâz'ı aldıktan sonra Haleb'i kuşattı. Sonunda iki taraf arasında anlaşma yapılarak Haleb'in hâkimiyeti el-Melik es-Salih İsmail'de kalmak şartıyla bütün Suriye arazisi Salaheddin'e bırakıldı. Bu olayların konumuz bakımından önemi, Râvendân'ın da bu sırada Salaheddin'in hâkimiyetine geçmiş olmasıdır. Bunu, Ebû Şâme'nin bir kaydından öğreniyoruz. Ebû Şâme, "el-Melik es-Salih İsmail b. Nureddin ölünce, Haleblilerin Salaheddin'e ait bulunan Râvendân'a hücum ettikleri gibi, Bohemund da derhal Hârim'e saldırdı" diye yazmaktadır⁵⁵. O halde Râvendân, el-Melik es-Salih İsmail'in 1181 yılında ölümünden önce Salaheddin'in eline geçmiş bulunuyordu. Kalenin Salaheddin Eyyubî tarafından tamir ve tahkim olduğu, bu münasebetle de giriş kapısının üzerinde bir kitabe bulunduğu günümüz tarihçilerince⁵⁶ kabul edilmektedir. Ancak 14 Kasım 1987 tarihinde kaleyi incelediğimiz sırada bu kitabeyi göremedik. Maalesef yerinden sökülüştü. Bununla beraber bu kitabenin bir fotoğrafı avukat Kilisli Kadri (Timurtaş) bey tarafından yazılmış ve 1933 yılında yayınlanmış olan *Kilis Tarihi* adındaki kitabın 15. sayfasında bulunmaktadır⁵⁷. Kitabenin

⁵³ Urfalı Mateos (aynı yer) Renaud'nun yanında 1000 adam olduğunu, çarpışmada 400 kişinin öldüğünü ve onun 30 atlı ile esir düştüğünü söylüyor. Süryânî Mikhail (aynı yer)'e göre ise, Renaud 120 atlı ve 500 yaya ile birlikte esir düşmüştü.

⁵⁴ Röhricht (s. 305 n.2) olayın Râvendân'ın kuzeyinde, Elisséeff (aynı yer) Râvendân'ın güneyinde cereyan ettiğini ileri sürmektedirler.

⁵⁵ Bk. *er-Ravzateyn*, II, s. 23; krş. Röhricht, R., *ayn. esr.*, II, s. 394 vd.

⁵⁶ Cahen, *ayn. esr.*, s. 118; Hellenkemper, H., *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, Bonn 1976, s. 45.

⁵⁷ Kilisli Kadri bey, *Kilis Tarihi*, İstanbul 1933, s. 15.

sözleri şöyledir: “el-Melik en-Nâsır Yûsuf b. Eyyûb. Allah mülkünü daim etsin”. Kitabenin tarihi yoktur. Fakat Ebû Şâme'nin rivayetine dayanarak yukarıda yaptığımız açıklamaya göre bu kitabeyi 1176-1181 yılları arasına tarihlemek, her halde doğru olacaktır.

Râvendân kalesi hakkında Salaheddin zamanına ait başka bir haber Bahaeddin İbn Şeddâd⁵⁸ ve Ebû Şâme⁵⁹ tarafından verilmektedir. Bu habere göre, hicri 582 yılının başında (24 Mart/23 Nisan 1186) Râvendân sahibi Mu'ineddin Abdurrahman sultan Salaheddin'e isyan etmiş, fakat Alemeddin Süleyman idaresinde üzerine gönderilen Haleb kuvvetlerince kalede kuşatılmıştı. Nihayet Abdurrahman 2 Cemaziyelevvel (21 Temmuz) günü Râvendân'ı Alemeddin Süleyman'a teslim ederek, hizmetinde bulunmak üzere sultan Salaheddin'in yanına gitmişti. Bu kısa haber bize Râvendân'ın idaresini elinde bulundurmuş olan iki şahsın adını bilmek bakımından fayda sağlamaktadır.

Sultan Salaheddin Eyyubî 1193 yılında ölünce, ülkesi kardeşleri ve oğulları arasında bölüşüldü. Haleb bölgesinin hâkimiyeti oğlu el-Melik ez-Zâhir Gazî'nin payına düştü. Onun saltanatı (1193-1216) döneminde kaynaklarda Râvendân ile ilgili iki rivayete sahip bulunuyoruz. Birinci rivayet sadece İbn el-Adîm tarafından kaydedilmiştir⁶⁰. İbn el-Adîm, hicri 592 (1196) yılında el-Melik ez-Zâhir'in Merc Dâbık'tan güneye dönerken Râvendân'a geldiğini, burada üç gün kaldıktan sonra gece yola çıkarak emîr Seyfeddin Ali b. Alemeddin Süleyman b. Candar'ın nâiblerinin elinde bulunan Azâz'a ve oradan da Haleb'e gittiğini yazmaktadır. Bu rivayetin bizim için önemli olan tarafı şudur: Râvendân haçlı döneminde taşıdığı geçit yeri olma özelliğini hâlâ korumaktaydı. Çünkü bu defa da kuzeyden Ayntâb ve Merc Dâbık'tan gelen yol, Râvendân'dan geçerek güneye Azâz ve Haleb'e ulaşılmaktaydı.

Râvendân hakkında bu döneme ait ikinci rivayet ise, bir çok islâmî kaynakta yer almıştır. Bu rivayet İbn el-Adîm, İbn Vâsıl, Ebu'l-Fidâ ve İbn el-Furât tarafından oldukça geniş ve birbirine uygun ifadelerle anlatılmaktadır⁶¹. Kaynakların rivayetinden çıkarılacak toplu bilgi şudur: hicri

⁵⁸ Bahaeddin İbn Şeddâd, *R.H.C. or.*, III/1, s. 87 vd.; krş. Şeşen, R., *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti (Hicri 569-589/Milâdi 1174-1193)*, İstanbul 1983, s. 104.

⁵⁹ Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, II, s. 74.

⁶⁰ İbn el-Adîm, *Zubde*, III, s. 138.

⁶¹ İbn el-Adîm, *Zubde*, III, s. 152 vd.; İbn Vâsıl, *Mufarric*, III, s. 131; Ebu'l-Fidâ, III, s. 101; İbn el-Furât, s. 225 vd.

598 (Ekim 1201/Eylül 1202) yılında Şemseddin İbn el-Mukaddem'in Afâmiye'deki nâibi Karakuş, el-Melik ez-Zâhir'e haber gönderip, Şemseddin'e başka bir yer iktâ etmesi şartıyla Afâmiye'yi kendisine teslim etmek istediğini bildirmişti. el-Melik ez-Zâhir bu teklifi kabul ederek, Râvendân, Ke-fertâb, Müfredü'l-Ma'arra'yı Şemseddin İbn el-Mukaddem'e iktâ etmiş ve Afâmiye'yi teslim almıştı. Fakat kaynaklarda açık olarak belirtilmeyen bir sebeple, Şemseddin aynı yıl Râvendân'a giderek isyan etmişti. Sadece İbn el-Adîm'de bu isyan hakkında, el-Melik ez-Zâhir'in arabaları Dâbık'da topladığı, onlardan silâh ve erzak aldığı, bunun üzerine İbn el-Mukaddem'in isyan etmek için Râvendân'a kaçtığı kaydı vardır⁶². Ancak bu kayıt da isyanın sebebini tam olarak açıklamak için yeterli değildir. Bundan sonra kaynakların rivayetine göre, el-Melik ez-Zâhir ona fırsat tanımadan derhal ardından Râvendân'a gitmiş ve kalede sadece bir gece kalabilen Şemseddin İbn el-Mukaddem'i buradan çıkararak, kalede bulunan mal, silâh ve erzaka el koymuştu. Bu durum üzerine Şemseddin İbn el-Mukaddem, Tell-Bâşir hâkimi Bedreddin Duldurum'un⁶³ yanına giderek ondan arabulucu olmasını ve kendisinden alınan malların iadesini temin etmesini rica etmişse de, Bedreddin'in bu husustaki girişimi hiç bir fayda sağlamamıştı.

Râvendân için bundan sonra kaynaklara aksetmiş olan haber hicri 624 (Aralık 1226/Aralık 1227) yılına aittir. Haleb hükümdarı el-Melik ez-Zâhir 12 Ekim 1216'da ölmüş, yerine henüz üç yaşında bulunan küçük oğlu el-Melik el-Aziz Muhammed geçirilmiş ve bu çocuğa atabek tayin edilen Şihâbeddin Tuğrul idareyi eline almıştı. Anlaşıldığına göre sultanın büyük oğlu el-Melik es-Salih Ahmed sadece kendisine bırakılan Şugr, Bekas ve diğer bir kaç kale ile yetinmek zorunda kalmıştı. Çünkü İbn el-Adîm, İzzeddin İbn Şeddâd, İbn Vâsıl ve Ebu'l-Fidâ'nın kayıtlarından hicri 624 (Aralık 1226/Aralık 1227) yılında adı geçen bu yerlerin ondan alınarak yerine Ayntâb, Râvendân ve ez-Zevb'in verildiğini öğreniyoruz⁶⁴. Ayrıca İzzeddin İbn Şeddâd, el-Melik es-Salih Ahmed'in 651 yılı Şaban (Eylül/Ekim 1253)'ında ölümüne kadar Ayntâb ve Râvendân'ın sahibi olarak kaldığını kaydetmiştir⁶⁵.

⁶² İbn el-Adîm, aynı yer.

⁶³ Bedreddin Duldurum, Tell-Bâşir ve Tell-Hâlid'e 579 (1183)'da sahip olmuştu. 611 (1214) yılında ölümünden (bk. Ebû Şâme, *Zeyl er-Ravzateyn*, s. 87) sonra Tell-Bâşir'in idaresi oğluna geçmişti. Daha sonra 618 (1221) yılında ise Tell-Bâşir, atabek Şihâbeddin Tuğrul'a iktâ olunmuştu, bk. İbn el-Adîm, *Zubde*, III, s. 183.

⁶⁴ Bk. İbn el-Adîm, *Zubde*, III, s. 201; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâk el-Hatîre*, varak 138^b; İbn Vâsıl, *Mufarriç*, IV, s. 207; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, III, s. 137.

⁶⁵ Aynı yer.

el-Melik es-Salih Ahmed'in çağdaşı olan tarihçi İbn el-Adîm *Bugyetü't Taleb fî Tarih Haleb* adlı eserinde Râvendân ile ilgili, bizzat yaşadığı bir olayı hikâye etmektedir⁶⁶: "... el-Melik es-Salih Ahmed b. el-Melik ez-Zâhir b. el-Melik en-Nâsır Salaheddin Yûsuf'un yanında Râvendân'da bulunmuştum. Kaleden batı tarafındaki köyü işaret ederek bana dedi ki, söylediğim köy işte o taraftadır. Cuma geceleri o köyden bir nur parlar, bazen başka gecelerde de olur. Köyün dışında olanlar bunu görürler, yanına yaklaşınca hiç bir şey görünmez". Hikâye, el-Melik es-Salih Ahmed'in her zaman olmasa da, Râvendân'da oturduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

Râvendân'ın hicri 659 (Aralık 1260/Aralık 1261) yılına kadar Eyyubî ailesinin hâkimiyetinde kaldığı ve bu yıl Hülâgu'nun birlikleri tarafından zaptedilen Haleb ile birlikte, Haleb'e bağlı bütün bölge ve kaleler gibi Moğolların eline geçtiği anlaşılıyor. İzzeddin İbn Şeddâd'ın bildirdiğine göre, Râvendân, el-Melik el-Aziz'in oğlu el-Melik en-Nâsır'ın elinde bulunurken Moğolların hâkimiyeti altına girmişti. Onun ifadesinden, el-Melik en-Nâsır'ın Râvendân'ı Moğolların istilâsına kadar kimseye iktâ etmeden elinde tuttuğunu, Moğolların Râvendân'ı ilk defa kuşattıklarında kalenin direndiğini, içerdekilerin kaleyi teslim etmediklerini ve Moğolların buradan ayrıldıklarını ve Râvendân'ın Moğolların Haleb'e tekrar gelişlerinde, 659 (1260/61) yılında zaptedildiğini anlıyoruz⁶⁷. Fakat daha aynı yıl Memlûklarla yaptıkları Ayn Câlût savaşını kaybeden Moğollar Suriye'den geri çekilmek zorunda kalmışlar, böylece Haleb ve civarı yeniden müslümanların eline geçmişti. Bununla beraber Râvendân'ın Moğol hâkimiyetinden kurtulamadığı anlaşılıyor. Çünkü bu devrin diğer çağdaş bir tarihçisi olan İbn Abdüzzâhir'in verdiği bilgiye göre, 1264 yılı kışında Moğolların Birecik üzerine hücumda buldukları sırada, Antakya frankları da ermenilerle birlikte el-Cûma, Cebel Leylûn ve Cizr'i yağmalamışlardı. Franklar Hama'daki Eyyubî hükümdarları tarafından geri püstürtülmüş, ayrıca Moğol saldırısı da durdurulmuştu. İbn Abdüzzâhir bu olayları hikâye ederken, ermeni-frank kuvvetlerine karşı yapılan mukabil taarruz sırasında bir müslüman birliğinin de Râvendân'a saldırdığını fakat kar yağışı yüzünden geri çekildiğini kaydetmiştir⁶⁸. Bu hücum, hiç şüphesiz, Ha-

⁶⁶ İbn el-Adîm, *Bugye*, varak 69^{a-b}.

⁶⁷ Aynı yer.

⁶⁸ İbn Abdüzzâhir, varak 78^{a-b} ve 80^a. Krş. Cahen, *ayn. esr.*, s. 712.

leblilerin Râvendân'ı Moğolların elinden kurtarma teşebbüsü idi. Ama hava şartlarının kötü oluşu buna imkân vermemişti.

Bu bilgilere dayanarak Râvendân'ın ancak daha sonraki bir tarihte Moğolların elinden alındığı kabul edilmelidir. Fakat bu geri alınmanın kesin olarak hangi tarihte gerçekleştiğini bilemiyoruz. Bununla beraber, 1268 yılında Memlûk sultanı Baybars (1260-77)'in Antakya'yı zaptından sonra bölgedeki diğer bütün kaleler gibi Râvendân'ın da Memlûklu hâkimiyetine girmiş olması mümkün görünüyor. Çünkü İzzeddin İbn Şeddâd'ın *Siret el-Melik ez-Zâhir Baybars* adlı eserinde, sultan Baybars'ın hâkimiyetinde bulunan yerler sayılırken, Haleb vilâyeti içinde diğer kaleler arasında Râvendân'ın adı da zikredilmektedir⁶⁹. Ayrıca, yine aynı eserde, sultan Baybars'ın Moğolların yıkmış oldukları Haleb'e bağlı Ayntâb ve Râvendân kalelerini tamir ve tahkim ettirdiği tarih verilmeden kaydedilmiştir⁷⁰. Aynı müellif *el-A'lâk el-Hatîre fî zıkr ümera eş-Şam ve'l-Cezîre* adlı eserinde de "... kale devrimizde el-Melik ez-Zâhir (Baybars)'in hâkimiyetindedir" diye yazmaktadır⁷¹.

Râvendân bundan sonra uzun süre Haleb vilâyetine bağlı bir kale olarak Memlûk hâkimiyetinde kalmış⁷² ve 1516 yılında Osmanlı hüküm-

⁶⁹ Bk. nşr. Hutait, s.326; türkçe terc. Yaltkaya, Ş., *Baybars Tarihi*, İstanbul 1941, s. 151.

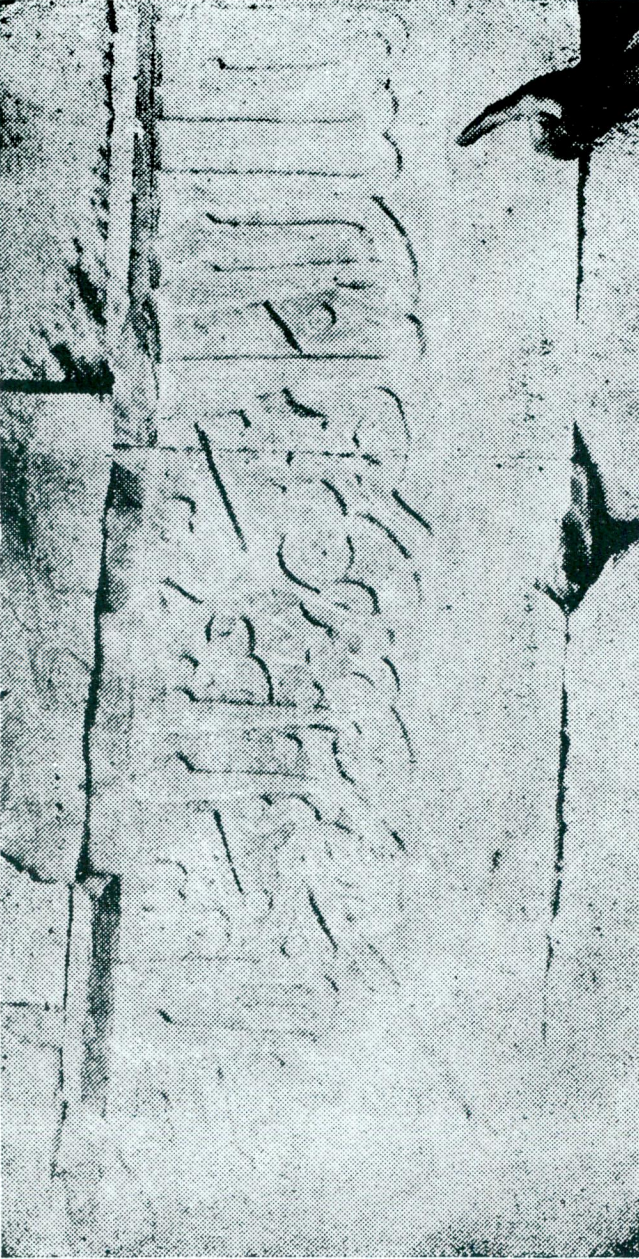
⁷⁰ Bk. nşr. Hutait, s. 358; terc. Yaltkaya, *ayn. esr.*, s. 172.

⁷¹ Bk. Varak 139*.

⁷² Râvendân hakkında XIII. yüzyıldan sonraki dönemin tarihi her ne kadar bu yazının kapsamı dışında kalıyorsa da, araştırmamız sırasında Râvendân ile ilgili gözümüze ilişen XV. yüzyıla ait iki olayı, bilgi vermek bakımından fayda sağlayacağı düşüncesiyle kaydetmeyi uygun gördük. Bunlardan birincisi, 1400 yılında Timur'un Suriye seferi esnasında Ayntâb ve Haleb zaptedildiği sırada Râvendân'ın da Timur ordularınca işgal edilip yağmalanması hakkında Aynî (krş. Yücel, Y., *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları 1393-1402*), Ankara 1989, s. 116)'de bulunan kayıttır. Onun bu hususta verdiği bilgiye göre, Râvendân halkı daha kale Timur ordusunun saldırısına uğramadan önce şehri terketmişti. Bu suretle hiç değilse halkın çoğu canlarını kurtarmış olmalıdırlar. Timur ordusunun Suriye bölgesinden çekilmesinden sonra ise bölgeye yeniden Memlûklar sahip olmuşlardı. İkincisi ise, XV. yüzyılın ikinci yarısına ait olup Râvendân'ın Memlûklar devletinin kuzey sınırında geçit yeri olarak önemini hâlâ koruduğunu göstermesidir: Memlûkların Dulkadir beyliğine karşı 1471 yılında giriştiği askerî hareket sırasında iki taraf arasında Gaziantep bölgesinde mücadele devam ederken Dulkadirli Şehsuvar Bey, Türkmenleri toplamak maksadıyla güneye inmek istemiş, fakat Memlûk kumandanı Yeşbek, maiyetindeki İnal oğlu Hamza Bey'i Haleb yolu üzerinde çok önemli müstahkem bir mevki olan Râvendân'a göndermek suretiyle Şehsuvar Bey'in yolunu kesmişti (krş. Yınanç, R., *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 71). Bundan da anlaşıldığına göre, Râvendân Ayntâb'dan Haleb'e inen yolun kontrolü bakımından en önemli mevki idi.

darı Yavuz Sultan Selim'in Memlûklara karşı kazandığı Merc Dâbık zafere-rinden sonra, içinde bulunduğu bölge ile birlikte Osmanlı imparatorluğu topraklarına katılmıştır. Ne var ki, yüzyıllardan beri sınır kalesi ve geçit yeri olarak önem taşımış olan bu mevki, bundan sonraki devirlerde Os-manlı ülkesi içinde sınırların çok gerisinde kaldığı için artık bu özelliğini kaybetmiş ve ancak Haleb'e bağlı bir nahiye olarak varlığını sürdürmüştür⁷³.

⁷³ Başvekâlet Arşivi No. 93'de kayıtlı, hicri 926 (1519) yılına ait *Halep Evkaf Defteri*, s. 283'de Râvendân Haleb'e bağlı bir nahiye olarak belirtilmiş olup, Râvendân'a bağlı 63 köy ve bu köylere bağlı 87 mezra buradaki ev, çiftlik ve vergi mükellefi kimselerin adları ile birlikte kaydedilmiştir, krş. Konyalı, İ.H., *Kilis Tarihi*, s. 94 vdd.

Râvendân Kalesi Kitabesi (şimdi yerinde yok)

Işın Demirkent

Resim 1 — Râvendân kalesinin yoldan görünüşü

Resim 2 — Râvendân kalesinin Belenözü köyünden görünüşü

Resim 3 — Râvendân kalesine tepenin eteğinden bakış

Resim 4 — Kalenin üç gözlü giriş kapısı

Resim 5 — Giriş kapısının başka bir görünüşü

Resim 6 — Giriş kapısından görüntü

Resim 7 — Kale içinde bina kalıntısı

Resim 8 — Kale içinde bina kalıntısı

Işın Demirkent

Resim 9 — Kalede bir burc kalıntısı

Resim 10 — Kale surlarında burc kalıntısı